OBSERVAȚII PRIVIND ÎMPRUMUTUL LEXICAL LATIN NEADAPTAT (CONTEXTUALIZARE ÎN LIMBAJUL POETIC BACOVIAN)

CRISTINA POPESCU, ECATERINA CREȚU

1. Lexicul este domeniul cel mai novator al limbii române, consecință a unor cauze atât de natură *extralingvistică* (dinamica societății în planul civilizației materiale și spirituale), cât și de natură *intralingvistică* (nevoia de a asigura nuanțarea, proprietatea, concizia și expresivitatea verbală). Acestui domeniu îi este specific inventarul deschis, chiar infinit, cel puțin teoretic, căci inovațiilor lexicale produse în sânul limbii li se adaugă *împrumuturi*[1] care contribuie la augmentarea lexical-semantică. Fenomen sociolingvistic și cultural, împrumutul neologic a contribuit la modernizarea lexicului românesc de-a lungul evoluției sale, căci manifestarea tendinței de înnoire și procesul inovației lexicale nu țin exclusiv de o epocă sau alta, fiind favorizat de contactul dintre limbi, civilizații, culturi. Neologismele latine, ca și cele grecești, spre exemplu, pătrund în scrisul românesc încă din secolul al XVII-lea și mai târziu, prin filieră franceză, ca neologisme latino-romanice[2], urmare obiectivă a dezvoltării social-istorice.

Împrumutul lexical, considerat de lingviști, în regulă generală, ca inovație de proveniență externă, constând din cuvinte și expresii preluate dintr-o limbă străină și adăugate fondului lexical existent, acoperă o zonă foarte largă în creșterea cantitativă și calitativă, atât în diacronie, cât și în sincronie, a lexicului românesc. Expansiunea de ordin cantitativ și calitativ asigurată prin astfel de inovații lexicale se explică prin faptul că atât semnificantul, cât și semnificatul îmbogățesc

[1] Vezi, pentru conceptul și termenul de *împrumut*, Jean Dubois, H. Mathée Giacomo, Louis Guespin et al., *Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*, Paris, Larousse, 1994, p. 512: „Il y a emprunt linguistique quand un parler A utilise et finit par intégrer une unité ou trait linguistique qui existait précédemment, dans un parler B (dit langue source) et que A ne possédait pas; l'unité ou le trait emprunté sont eux-mêmes qualifiés d'emprunts"; Adriana Stoichițoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, București, Editura ALL, 2001, p. 23 sqq., p. 85 sqq. ș.a.

[2] Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978, p. 310–311. Vezi și *Enciclopedia limbilor romanice* (coord. Marius Sala), București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 183, unde sunt trecute în revistă opinii privind contribuția limbilor neolatine la „bogatul tezaur lexical internațional, specific lumii moderne".

ALIL, t. XLIV–XLVI, 2004–2006, București, p. 165–170

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)

patrimoniul şi câmpul extralingvistic de referinţă semantică. Inovaţia lexicală este o tendinţă firească a limbii, care se dezvoltă în conformitate cu necesităţile mereu în creştere ale procesului de comunicare.

Domeniile de utilizare a neologismelor împrumutate sunt deopotrivă *limba literară vorbită* şi cea *scrisă*; în stilul tehnico-ştiinţific şi în cel juridic-administrativ, ele asigură precizia, brevilocvenţa, caracterul internaţional al terminologiilor, în stilul publicistic marchează ineditul expresiv, iar în cel beletristic contribuie la crearea unor efecte stilistice ce ţin de nuanţarea şi originalitatea exprimării. În limbajul artistic, ele depăşesc funcţia denominativ-referenţială, dobândind sensuri derivate, conotative, simbolice.

2. După funcţia îndeplinită în comunicare, împrumuturile lexicale pot fi analizate ca împrumuturi „*necesare*" (care nu au echivalente româneşti) şi împrumuturi „*de lux*" (care au echivalent românesc).

Integrarea cuvântului împrumutat în limba adoptivă se face în maniere foarte diverse. Asimilarea depinde atât de vechimea cuvântului împrumutat şi de sfera vocabularului (general/specializat) în care se utilizează, cât şi de caracterul împrumutului respectiv, „necesar" sau „de lux". Prezenţa sau absenţa asimilării sub aspect ortoepic, ortografic, morfologic şi lexico-semantic are ca rezultat taxinomizarea – după gradul de integrare în limba română – în împrumuturi *integral adaptate* (vezi, de exemplu, *bacalaureat*, *butic* etc., din franceză; *meci*, *miting*, *lider* etc., din engleză; *bliţ*, *rucsac* etc., din germană), *parţial adaptate* sau *în curs de adaptare:* anglicisme (*mass-media*, *blue-jeans* etc.), franţuzisme (*causeur*, *mignon* etc.) ş.a. şi *neadaptate*, cu păstrarea formei şi a semnificaţiei din limba de origine, pentru care, în lexicologia străină, ca şi în cea românească, se folosesc termeni ca *xenism*, *cuvânt/formaţie aloglot(ă)*[3] ş.a.

> Preocupări în ceea ce priveşte definirea şi exemplificarea împrumutului lexical aflăm, în lingvistica românească mai nouă, la Petru Zugun (*Lexicologia limbii române*, Iaşi, Tehnopress, 2000, p. 8, 67, 160), pentru care *xenismul* este un împrumut din alte limbi, neadaptat la specificul limbii române şi păstrat intenţionat cu forma şi sensul din limba de împrumut. Gabriela Pană Dindelegan (*Dicţionar de terminologie lingvistică*, în „Limbă şi literatură", anul XLVII, vol. I–II, 2002, p. 56) consideră xenismul un cuvânt neologic recent care, preluat cu forma intactă a etimonului şi neadaptat la sistemul limbii române, este simţit de vorbitor ca aparţinând unui sistem lexico-gramatical străin de limba română. Ca formaţii foarte recente, xenismele sunt lipsite, prin ele însele, de flexiune, neavând ca dat inerent un anumit tipar flexionar statornicit în limbă. Actualizarea unui xenism impune, din partea vorbitorului, o atitudine *conştientă* de marcare a clasei morfologice şi de adaptare la constrângerile sintactice ale contextului.

[3] Vezi Pierre Guiraud, *Les mots étrangers*, Paris, P.U.F., 1975, p. 7; Louis Guilbert, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse, 1975, p. 93 („Nous avons désigné par *xénisme*, un terme étranger qui reste toujours étranger"). Vezi şi J. Dubois et al., *op. cit.*, s.v. *xénisme*: „Un xénisme est une unité lexicale constituée par un mot d'une langue étrangère et désignant une réalité propre à la culture des locuteurs de cette langue. Le xénisme est le premier stade de l'emprunt".

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)

Incluse în categoria împrumuturilor principial *neasimilate*, cuvintele şi unităţile frazeologice din latină, elină, franceză, italiană, engleză etc. (care îşi păstrează forma şi sensul din limba donatoare), unele dintre ele cu circulaţie largă, universală[4] (lat. *axis mundi*, *alma mater*, *deus ex machina*, *magna cum laude*, *passim*, *tale quale*, *vademecum*; fr. *aide mémoire*, *parti pris*, *porte bonheur*, *sauvignon*; gr. *catharsis*, *hapax legomenon*, *hybris*; engl. *market*, *nursing remember*, *planning*, *roller*, *room-service*, *rotary*; it. *moderato*, *non troppo*, *passacaglia*, *quattrocento*, *ravioli*, *calcio-vecchio*; germ. *musli*, *schuss*, *Sezession*, *Simmental*, *wurtzit* ş.a.), cunosc o deosebită frecvenţă în limba română literară.

3. În demersul de faţă avem în vedere doar contextualizarea unor xenisme latineşti în limbajul poetic bacovian, limbaj ce demonstrează adesea o simplitate savantă şi preocuparea pentru esenţializarea discursului liric, orientări relevate şi de folosirea împrumutului lexical de acest tip.

Bacovia este autorul unui lirism complex, modern în viziune şi expresie. Neîndoielnic, autorul *Plumbului*, al *Stanţelor*, al *Comediilor în fond* a păstrat, în alcătuirea sa intelectuală, impresiile lecturilor, îndeosebi ale celor făcute în adolescenţă şi tinereţe. Poetul a absolvit secţia clasică a Liceului „Principele Ferdinand" din Bacău, unde a beneficiat de o instrucţie cu mare deschidere spre umanismul clasicist, primită din partea unor dascăli de mare cultură, precum criticul literar G. Ibrăileanu, poetul D. Nanu, profesorii de latină Gh. I. Jovianu şi Panaite Topliceanu sau profesorul de elină Ernest Ţârţescu, pentru a-i aminti doar pe unii dintre ei[5].

Ecouri ale studiilor poetului din perioada liceală şi universitară (Facultatea de Drept din Bucureşti, respectiv din Iaşi) se regăsesc şi în limbajul său poetic, format în mare parte acum, în anii adolescenţei şi studenţiei.

Obiceiul de a intercala în discursul liric expresii latineşti care circulau în toate limbile cu tradiţie clasică îl întâlnim, în poezia românească, îndeosebi la Eminescu. Acesta îl deprinsese prin frecventarea culturii germane, maniera de a cita în latină sau greacă fiindu-i inspirată de Schopenhauer, a cărui operă abundă în astfel de citate[6].

Revenind la Bacovia, asupra căruia limba latină a exercitat negreşit o atracţie deosebită, se poate reţine şi faptul că pseudonimul ales, *Bacovia*, nu este întâmplător, „numele roman" al oraşului Bacău fiind, se pare, o reminiscenţă a lecţiilor de latină din liceu (în spiritul exerciţiilor de traducere din română în

[4] Vezi, de exemplu, Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, ediţia a III-a, Bucureşti, Editura Albatros, 1984, p. 149–151; cf. *Dicţionarul ortoepic, ortografic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2005 [DOOM^2], lucrare lexicografică din care am extras exemplele de mai sus.

[5] Cf. Constantin Călin, *Dosarul Bacovia*, I. *Eseuri despre om şi epocă, glose, jurnal*, Bacău, Editura „Agora", 1999, p. 69 sqq.

[6] Vezi N. Baran, *Maxime şi cugetări latineşti în opera lui Mihai Eminescu*, Iaşi, Editura Apollinia, 1997, p. 8–9.

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)

latină), iar poetului i s-a părut cu atât mai potrivit cu cât, după o etimologie anecdotică, acesta derivă din *Bacchus* şi *via*. Poetul precizează, însă: „Eu l-am luat din dicționarul lui Hasdeu, cum cred că va fi făcut şi Arghezi în legătură cu râul Argeş". Reținem şi opinia lui Mihail Petroveanu[7], conform căruia pseudonimul lui George Vasiliu trimite la denumirea ordinului franciscan *Bacoviensis*, care ridicase în secolul al VII-lea o dioceză în această parte a Moldovei. Credem, iarăşi, că nu este întâmplător faptul că, desenându-l pe Eminescu în tuş, poetul foloseşte drept titlu celebrele vorbe *Ecce homo*.

Toate aceste amănunte sunt dovezi ale unui interes pentru limba latină care se va dovedi constant şi în poezie. La o lectură atentă, remarcăm folosirea a numeroase cuvinte şi expresii latine, pe care, cel mai adesea, le găsim sub formă de titlu: *Pulvis*, *Finis*, *Ego*, *Vobiscum*, *Vae soli*, *Gaudeamus*, *Dies irae*, *In somno*, *Memento*, *Nihil*, *Veritas*, *Sic transit*, *Sine die*, *Nihil novi*, *Excelsior*, *Perpetuum mobile*, *Cogito*, *Pro arte*, *Vanitas*, *O tempora*. După cum se poate observa, majoritatea titlurilor menționate sunt foarte scurte, constând adesea într-un singur cuvânt, fie un substantiv (*Pulvis*, *Veritas*, *Finis*), fie un pronume (*Ego*, *Nihil*), fie un verb (*Gaudeamus*, *Memento*, *Cogito*).

Cum se raportează un astfel de titlu la text? Ca orice titlu, care este un tip special de text, un „onomatext" (L. H. Hoek), „un ansamblu de semne lingvistice", cu rolul de a desemna textul, dar şi de a-l identifica (Gérard Genette), dată fiind relația semantică dintre text şi titlul lui. La Bacovia, titlul fie desemnează dimensiunea referențială a textului (*Ego*), fie reprezintă o substituire sinonimică a acestuia (*Finis*), sau poate reflecta un mod de ecranare sau de ocultare a lui (*Excelsior*). Adesea, titlul este o metaforă configurativă, un simbol (*Pulvis*, *Finis*, *Veritas*), alteori, el reprezintă un enunț propozițional (*Sit terra levis*, *Vae soli*) sau nonpropozițional (*Alter ego*, *Dies irae*, *In somno*, *Perpetuum mobile*, *Pro arte*, *Vobiscum* etc.), care învederează o „Arcadie în negativ".

De regulă, cuvintele şi sintagmele latineşti folosite de G. Bacovia pot fi identificate cu secvențe „decupate" din versuri sau din citate celebre, maxime, reflecții, aforisme, cum ar fi: *Homo sum* [humani nihil a me alienum puto], *Memento* [mori], *Sic transit* [gloria mundi], *Nihil novi* [sub sole], *Cogito* [ergo sum], *O tempora* [o mores], *Gaudeamus* [igitur] etc.

Găsim adesea în poezie aserțiuni în legătură cu motivul morții, cu fragilitatea ființei umane, cu vremelnicia gloriei, cu deşertăciunea vieții. În poezia *Sic transit*, poetul face reflecții asupra efemerității a tot şi a toate, care „se duc acolo unde nu-i nimeni: mulțime de ani/ şi zgomotul zilei/ şi tăcerea nopții". În *Vanitas* revine motivul deşertăciunii iluziilor omeneşti: „Nu-ți mai pot cânta/ Romanțe,/ Toate tac/ În jurul meu,/ Fals se duce/ Cursul vieții,/ Negăsind/ Un cântec nou". Alteori, poetul glosează asupra celebrului verset din *Eclesiastul I*, 10 („Ce-a fost o să mai fie, ce-o să fie a mai fost") şi conchide sarcastic: *Nihil novi*. „Şi zilele de vară/ Şi

[7] *George Bacovia*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 15.

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)

orizont senin.../ Peste încă zece ani,/ Câte, însă, se vor ştie –,/ Gând, mereu, nereuşit,/ Stau speranţe,/ Şi cu ele,/ Nici-o tresărire" (*ibidem*).

Titluri ca *Pulvis*, *Finis* sau *Nihil* dezvoltă o tehnică *sui-generis* a potenţării sensului poetic centrat pe ideea „sfârşitului continuu": „Imensitate, veşnicie,/ Pe când eu tremur în delir,/ Cu ce supremă ironie/ Arăţi în fund un cimitir" (*Pulvis*); „Cadavrul impozant pe catafalcul falnic,/ Sub raza de argint visa în vasta sală.../ Iar sânul ei pierdut în mortuara gală/ Pe veci oprit, înmărmurise falnic" (*Finis*). Cuvintele-titlu *Pulvis* (praf, pulbere, ţărână, pământ; cenuşă, la Horaţiu) şi *Finis* (sfârşit, încetare, capăt) se conexează viziunii escatologice (cf. *Pulvis et umbra sumus*, Horaţiu, *Carmina*, IV, 7, 16; „Pulvis es et in pulverem reverteris", *Septuaginta*, *Genesis*, 3, 19). În versul bacovian, moartea, umbră permanentă, se insinuează în intimitatea fiinţei, unde acţionează ca o forţă corozivă, printr-un asediu lent, nelăsând victimei nicio iluzie, ca în poezia *Nihil*: „Ce trist amor/ Să vrai,/ Să stai,/ Cu cei ce mor./ Şi ce avânt/ Să treci,/ Pe veci,/ Într-un mormânt".

Aceeaşi idee a nimicniciei se regăseşte la Bacovia în versuri al căror titlu se constituie într-o antifrază, ca în cazul poeziei *Gaudeamus*: „Zadarnic flaute cântă/ În aste zile păgâne –/ La vânt s-au dus aspiraţii,/ Nimic nu rămâne.../ În vânt şi uitare tot stând,/ Cu zile grele, stăpâne –,/ Oricine, orice au trăit,/ Nimic nu rămâne...".

Alteori, expresii lapidare care apar în chip de vers final, de vers-concluzie, reprezintă inovaţii generice, prin apelul la sintagme cu rol de universalii lingvistice (*sana mens* sau *homo sum*): „Ca în tăcerea gravă a unui dom,/ Viaţa pare-a trece fără niciun sens.../ Şi acele depărtări a vieţii de om, –/ *Sana mens!*" (*Veritas*) sau „Patina vremii/ I-a apropiat mult/ De *homo sum*" (*Din explorări*).

Întâlnim, de asemenea, expresii latine cu rol de laitmotiv, precum *post festum* sau *alter ego*, intercalate în textul poeziei, ca în exemplele ce urmează: „Şi după altă zi,/ *Post festum*/ Îndemânări de cruci/ Pe străzi/ Şi în tramvaie/ Spre necesarul randament/ Din monotona Muncă"; „Îţi place?/ Ca din produse fermentate/ Omagiul/ Unui amic *inventor*/ Să fi ajuns/ Un *alter ego*/ Gustându-le în izolări./ Ce transformare.../ Numai din acest/ Omagiu/ A unui amic *inventor*" (*Chimie*).

Se vede limpede preferinţa poetului pentru lapidar, pentru tonul sentenţios; cuvintele şi expresiile din titluri, ca şi cele inserate în vers, sunt parte a structurii semnificante şi semn al noutăţii imagistice. Prezenţa unor asemenea cuvinte şi formule lapidare latine conferă stilului poetic bacovian expresivitate, pregnanţă, concizie, un anume timbru ironic şi tâlc sapienţial. Prin frecvenţa xenismelor în text, ca şi în titluri, Bacovia adevereşte ceea ce Paul Cornea[8] spunea cu referire la prozatorii moderni: „E evident că modernii fug de exprimarea directă, caută simboluri, solicită dispoziţii latente şi stimulează mecanisme asociative". Pentru

[8] *Introducere în teoria lecturii*, Iaşi, Editura Polirom, 1998, p. 132.

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)

Bacovia, limba latină este o limbă a maximelor, a cugetărilor, a dictoanelor, iar inserția xenismului în text conferă un timbru specific, modern, viziunii și frazării poetice.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Bacovia, G., *Opere*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994.
Guțu, G., *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
Popescu Cristina, Crețu Ecaterina, *Dicționar de cuvinte latinești și eline în contexte literare românești. Abrevieri latinești*, București, Editura Humanitas Educațional, 2003.

OBSERVATIONS SUR L'EMPRUNT LEXICAL LATIN INADAPTÉ (CONTEXTUALISATION DANS LE LANGAGE POÉTIQUE DE BACOVIA)

RÉSUMÉ

À partir de l'idée que le roumain possède un grand potentiel régénérateur et manifeste nombreuses affinités avec d'autres langues, on met en valeur la présence dans le discours lyrique moderne des mots et des expressions utilisées avec la forme et la signification du latin. Ces unités lexicales sont désignées dans la lexicologie roumaine, de même que dans celles étrangères, par le terme de *xénisme*.

Par ce terme nous désignons également l'emprunt du latin, inadapté aux normes orthoépiques, orthographiques et morphologiques du roumain. Nous illustrons cet emprunt lexical par le discours poétique de Bacovia, dont on a extrait des contextes sur lesquels on a fait certaines réflexions linguistiques et stylistiques.

Facultatea de Litere
Universitatea Bacău
Calea Mărășești, nr. 157

BDD-A1287 © 2004-2006 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:54:17 UTC)